

Консервація бібліотечних документів: наукові розробки та практичні впровадження

22 листопада 2013 р. відбувся черговий семінар-практикум під назвою «Консервація бібліотечних документів: наукові розробки та практичні впровадження». Програма зібрання була розроблена таким чином, щоб ознайомити його учасників із основними науковими розробками, практичними заходами щодо забезпечення збереження фондів, які упроваджуються не лише у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ), а й в інших провідних бібліотеках світу.

Серед найбільш важливих проблем, що обговорювалися на семінарі, слід назвати: обізнаність щодо положень різних розпорядчих документів – державних стандартів, інструкцій, методичних рекомендацій як вітчизняних, так і іноземних; наукові розробки та впровадження з питань збереження документів у контексті екологічної безпеки; захист сучасних реставраційних та палітурних матеріалів від біопшкоджень; застосування індивідуальних засобів зберігання документів з ослабленою матеріальною основою на паперових носіях тощо.

Відкриваючи семінар-практикум, заст. генерального директора НБУВ, канд. іст. наук **Л. В. Муха** ознайомила присутніх з окремими технічними та технологічними аспектами діяльності з консервації документів у НБУВ. Вона підкреслила, що для упередження руйнування фондів, як і раніше, перевага надається превентивним заходам. На сьогодні перед керівниками бібліотек НДУ НАН України постають завдання не лише вивчення, а й упровадження розроблених заходів для стабілізації ослабленої матеріальної основи документів, забезпечення їх довговічності, збереження фондів загалом як на паперових, так і новітніх носіях. Різні аспекти діяльності у галузі забезпечення збереження бібліотечних документів були детально розкриті у виступах фахівців Центру консервації і реставрації (ЦКР) НБУВ.

Змістовністю вирізнялося повідомлення зав. відділу наукових технологій збереження фондів ЦКР НБУВ, канд. техн. наук **М. М. Омельченка** «Основні положення з консервації бібліотечних документів, виготовлених

на різних матеріальних носіях (стандарти України, Російської Федерації, IFLA (ISO)». У його виступі йшлося про стандарт ГОСТ 7.87-2013 «Книжные памятники. Общие требования», зокрема про ст. 10.2, де зазначено, що термін експонування книжкової пам'ятки не може перевищувати 1 місяця упродовж року з інтервалом між експозиціями не менше 6 місяців. Зверталась увага на ст. 10.3 щодо експонування книжкових пам'яток за межами установи – фондоутримувача, у фондах якої вони постійно зберігаються. Цим положенням стандарту передбачається їх обов'язкове страхування за рахунок юридичних або фізичних осіб, котрі приймають книжкові пам'ятки на експонування. Торкуючись стандарту ISO 11779:2003 «Информация и документация. Требования к хранению архивных и библиотечных материалов», доповідач звернув увагу на деталізовані вимоги розд. 4 щодо місця розміщення будівлі бібліотеки з урахуванням основних можливих зовнішніх факторів небезпеки – це землетруси, можливість просідання землі або непередбаченої дії води чи вогню. У документі підкреслюється, що бібліотека не повинна розміщуватися у забруднених районах, поблизу стратегічних установ, котрі можуть стати об'єктом нападу під час збройних конфліктів. Якщо окреслені вимоги не можуть бути виконані, то потрібно задіювати спеціальні запобіжні заходи, наприклад у самій конструкції будівлі. Для того, щоб мінімізувати шкідливий вплив сонячного світла, необхідно приділити особливу увагу орієнтації, ландшафту та мікроклімату майданчика, на якому планується розмістити книгосховище. У розд. 5 названого стандарту конкретизовано вимоги до конструкції будівлі бібліотеки, самодостатність її безпеки та вимоги щодо кліматичної інерції. Стандартом ISO 11778:1999 «Информация и документация. Долговечность и стойкость записи, печати и копирования на бумаге. Требования и методы испытаний» визначаються такі вимоги: зовнішній вигляд, світлостійкість, водостійкість, стійкість до відбитків, стійкість до зносу, термостійкість, вплив зображень на механічну міцність паперу, окреслено способи підготовки зразків для

дослідження, а також способи дослідження кожного із зазначених нормативних параметрів.

Доповідач наголосив на важливості виконання положень міждержавних стандартів ГОСТ 7.48-2002 «Консервация документов. Основные термины и определения» та ГОСТ 7.50-2002 «Консервация документов. Общие требования». Було відзначено актуальність стандарту з питань консервації і збереження фондів, яким є ГОСТ Р 7.02-2006 «Консервация документов на компакт-дисках. Общие требования» (стандарт Російської Федерації). Оскільки в Україні на сьогодні не існує державного стандарту, що регламентує умови збереження інформації на компакт-дисках, можна керуватися положеннями названого документа, адже умови зберігання компакт-дисків відрізняються від умов зберігання документів на паперових носіях. Особливо це стосується негативного впливу аварійної ситуації на компакт-диски. Якщо на паперовому носіїві можна очікувати збереження інформації після дії води, то на компакт-дисках така ймовірність дуже сильно знижується і практично дорівнює нулю, застеріг доповідач.

Серед інших розпорядчих матеріалів, які необхідно знати керівникам бібліотек НДУ НАН України, М. М. Омельченко виокремив «Інструкцію про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання» (№ 708 від 20.11.2001 р.). Зокрема, він зачитував пункт 2.9 щодо внесення до Реєстру видань з фондів їх установ: «Видання, відібрані вибірково на основі експертної оцінки за такі періоди: українські (1861–1945 рр.) – код ЕОУ; російські (1831–1925 рр.) – код ЕОР; іноземні (1801–1900 рр.) – код ЕОІ. Ця група включає перші видання державних законів та правових актів, праць основоположників науки і техніки з різних галузей знання, що містять фундаментальні наукові відкриття, дослідження; перші та прижиттєві видання творів класиків художньої літератури, видатних діячів культури та мистецтва; конфісковані і заборонені видання; книги, що є зразками художнього оформлення, у т. ч. незвичайних форматів та форм; бібліофільські видання (номерні примірники з малого накладу, видання, розмножені незвичними способами, надруковані на нетрадиційних матеріалах, в оправах, виготовлених із рідкісних матеріалів тощо); видання з автографами, екслібрисами та печатками видатних діячів держави, науки, культури, літератури; комплекти або окремі номери рідкісних журналів та газет (у разі відсутності комплекту)».

Оскільки консервація документів передбачає забезпечення збереження документів за допомогою режиму зберігання, стабілізації, реставрації та виготовлення копій, вона охоплює усі основні види діяльності бібліотеки у цьому напрямі, у т. ч. і упровадження результатів науково-дослідних робіт ЦКР НБУВ, від його створення і до сьогодні.

Про наукові розробки Центру консервації і рестав-

рації НБУВ з проблем консервації бібліотечних фондів йшлося у виступі-презентації наук. співробітника НБУВ **Л. П. Затоки**. Вона підкреслила, що кожна з науково-дослідних робіт, виконаних у ЦКР НБУВ, а це «Екологія книгосховищ та її вплив на стан фізичного збереження бібліотечних фондів» (1993–1995 рр.); «Система збереження бібліотечних фондів: проблеми та впровадження в умовах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ)» (2000–2002 рр.) становлять фундамент усієї «конструкції» наукової консервації бібліотечних фондів, упровадженої в НБУВ. Вона зазначила, що кожна з наступних НДР, що розроблялись у ЦКР НБУВ, органічно доповнювала та зміцнювала цю «конструкцію», а висновки, рекомендації виконаних НДР упроваджувались в бібліотечних установах НАН України.

Так, упродовж 2003–2005 рр. у рамках НДР «Моделі і технології ліквідації наслідків і попередження аварійних ситуацій в бібліотеках» для забезпечення інформацією, необхідною для профілактики аварій, оцінки обсягів пошкоджень документів та приміщень і пошуку оптимальних шляхів подолання їх наслідків, було створено інформаційний ресурс – рекомендаційні анотовані бібліографічні матеріали під назвою «Узагальнення досвіду подолання аварійних ситуацій у бібліотеках світу: профілактика, відновлювальні роботи». Анотований бібліографічний список містить 83 позиції, частина їх з позначкою (*) зберігається у фондах НБУВ. Ці матеріали опубліковані у «Наукових працях Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» за 2007 р. (вип. 17). Серед упроваджених результатів наступної НДР «Фазова консервація та стабілізація документів з ослабленою матеріальною основою на паперових носіях» (2006–2008 рр.) доповідачка виокремила створення інформаційного ресурсу під назвою «Досвід, проблеми та перспективи стабілізації документів з ослабленою матеріальною основою на паперових носіях» (бібліографічний огляд), зупинилася на розробленні та виготовленні різних захисних пристосувань для зберігання раритетних документів НБУВ. Зокрема, упродовж 2012 р. фахівцями ЦКР НБУВ для зберігання документів Бібліотеки, що становлять національне надбання України, виготовлено 2604 індивідуальні захисні пристосування із спеціально підібраних нейтральних витратних матеріалів.

Головним здобутком НДР «Ефективність нових матеріалів для зміцнення, стабілізації та реставрації матеріальної основи бібліотечних документів», що розроблялася фахівцями ЦКР НБУВ у 2009–2011 рр., стали пошук, апробація та упровадження 17 сучасних нових видів паперу для зміцнення, стабілізації та реставрації матеріальної основи бібліотечних документів на паперових носіях. Присутнім на семінарі-практикумі було продемонстровано альбом зразків, створений у рамках названої наукової теми.

У 2012 р. фахівцями ЦКР НБУВ та співробітниками відділу програмно-технологічного забезпечення

комп'ютерних мереж розпочато виконання науково-дослідної роботи «Оптимізація використання традиційних та новітніх технологій у системі збереження бібліотечних фондів» (2012–2014 рр.). Її мета – удосконалення системи збереження бібліотечних фондів на паперових носіях шляхом раціонального поєднання традиційних (превентивна консервація, реставрація) і новітніх (відцифрування, масова стабілізація, фазова консервація та ін.) технологій в умовах сучасної бібліотеки. Результатом першого року виконання НДР, як зазначила Л. П. Затока, стало створення анотованого огляду із 47 джерел інформації, що містить різні наукові, інструктивно-методичні матеріали, міжнародні стандарти, електронні ресурси. Доповідачка повідомила, що інформація про основні складові сучасної системи збереження фондів міститься у статті «Сучасна система збереження бібліотечних фондів: поєднання традиційних та новітніх технологій», опублікованій у збірнику «Рукописна та книжкова спадщина України» (вип. 16).

Органічним продовженням попереднього виступу щодо наукових розробок ЦКР НБУВ та їх запровадження в практику збереження документів Бібліотеки стала презентація зав. відділу НБУВ **Л. А. Сорокіної** на тему «Впровадження індивідуальних захисних пристосувань для зберігання раритетних документів». У своєму виступі доповідачка, детально зупинившись на особливостях конструкцій папок, коробок, конвертів, футлярів, також виокремила вимоги до матеріалів, що застосовуються для їх виготовлення. Були наведені приклади вдалого застосування названих індивідуальних захисних пристосувань. Зокрема, для зберігання книг та альбомів, що втратили оправу; книг, корінець, боковинки або ж оправа яких відокремлені від блоку; книг, оправа яких має металеве оздоблення; книг, оправи яких виготовлені з коштовних, цінних або ж делікатних матеріалів, застосовується коробка з відкидною кришкою. Для книг, що знаходяться на полицях відкритого доступу, рекомендуються відкриті зверху книжкові футляри – невидима опора усього документа. В таких футлярах книга перебуває під постійним наглядом – немає потреби перевіряти вміст футляра. Для книг-конволютів або для переплетених підшивок газет XVIII–XX ст. виготовляється оправа з клапанами на нижній палітурній кришці, а для зберігання та транспортування великоформатних документів використовуються спеціальні захисні пристосування у формі тубуса. Загалом, доповідачкою було продемонстровано близько 50 індивідуальних захисних пристосувань для зберігання раритетних документів НБУВ.

Про профілактику аварійних ситуацій йшлося у виступі гол. бібліотекаря НБУВ **Т. В. Крікової** «Актуальність контролю режимів зберігання бібліотечних документів у поставарійний період». Вона наголосила, що виконання поставарійного екологічного моніторингу фондосховищ передбачає: спостереження за умовами зберігання фондів (температурно-вологісний, світловий і санітарно-гігієнічний режими) та формування банку

даних показників; встановлення причин їх відхилення від нормативних вимог; аналіз і прогнозування впливу існуючих екологічних чинників на стан фізичного збереження документів; розроблення та впровадження ефективних заходів для оперативної оптимізації режимів зберігання, які найчастіше порушуються при аварії, відповідно до нормативних вимог та на подальшу перспективу; забезпечення санітарно-гігієнічного режиму, а саме мікробіологічного контролю повітря приміщень та фондів (фахівцями-мікробіологами); контроль кількісного та якісного хімічного складу повітря; контроль ентомологічного стану приміщень та фондів; контроль світлового режиму; контроль фізичного стану паперового носія інформації шляхом проведення матеріалознавчих досліджень документів, визначення вологовмісту їх конструктивних складових для попередження появи форсингів та профілактики розвитку біологічного пошкодження мікроміцетами.

Про реалізацію ЦКР НБУВ заходів щодо комплексного екологічного моніторингу документів на паперових носіях розповіла провідний інженер-хімік **Л. М. Волосатих**. Зазначивши, що фізичний стан документів залежить від багатьох чинників, доповідачка акцентувала увагу присутніх на необхідності вчасного виявлення примірників з ознаками мікологічного ураження паперу книжкового блоку для подальшої санітарно-гігієнічної обробки чи дезінфекції. Вона ознайомила аудиторію із сучасними засобами боротьби з пліснявою та пояснила основні прийоми посторінкової дезінфікаційного оброблення документів.

У виступі наук. співробітника НБУВ **Н. І. Смаглової** йшлося про підготовку бібліотеками НДУ НАНУ планово-звітної документації за 2013 р. Вона також відзначила, що семінар-практикум збагатив присутніх практичним досвідом роботи з консервації фондів у сучасних умовах, сприяв вивченню основних засад якісного відновлення книг з ослабленою матеріальною основою на паперових носіях та розширив їх інформаційну обізнаність з питань довготермінового зберігання документів.

На завершення семінару **Л. П. Затока** і **Л. А. Сорокіна** поінформували присутніх про роботу II міжнародного науково-практичного семінару «Ліки пам'яті. Новітні технології збереження і відновлення рукописного та друкованого спадку» (Вірменія, Єреван, 6–11 жовтня 2012 р.) та VII міжнародної науково-практичної конференції «Забезпечення збереження бібліотечних фондів: наукові, економічні та практичні аспекти» (Росія, Російська національна бібліотека, Федеральний центр консервації бібліотечних документів, 21–22 жовтня 2013 р.). Зроблена презентація засвідчила високий рівень організації робіт із забезпечення збереження бібліотечних документів у названих установах та підтвердила актуальність обміну практичним досвідом з цих питань.

Любов Затока,
наук. співробітник НБУВ